

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК 159.9:343.102

В. А. Шимко

Традиційно перед практичною психологією постають три прикладних завдання, дієве вирішення яких залишається актуальним, незважаючи на предметні характеристики діяльності емпіричного психолога, це – діагностика, прогнозування, вплив (корекція). Зазначена тріада є не тільки цільовими орієнтирами, але й послідовно здійснюваними практичними кроками, які відображають загальну структуру діяльності психолога та складають відповідний алгоритм. Іншими словами, необхідною передумовою вирішення завдання щодо впливу на особистість є, по-перше, її диференціальна психодіагностика. По-друге, прогнозування на підставі діагностичних результатів імовірних реакцій унаслідок того або іншого впливу.

Окреме місце посідає проблема впливу в роботі співробітників правоохоронних органів України, особливо коли йдеться про необхідність випереджальних дій з боку правоохоронців щодо профілактики скоєння злочинів, завдання шкоди громадянам і державним інтересам тощо. Очевидно, що ефект впливу, його результативність зумовлюватимуться його валідністю, тобто відповідністю індивідуально-психологічним особливостям та іншим поведінковим детермінантам об'єкта, щодо якого робиться вказаний вплив.

Метою даної статті є ознайомлення з результатами проведеного аналізу диференціально-психологічних чинників, які зумовлюють дієвість впливу за особливих умов.

Для вивчення питання диференціально-психологічних особливостей впливу в особливих умовах була використана емпірична база дисертаційного дослідження М. Д. Данчука, проведеного під нашим науковим керівництвом [1]. У зазначеній роботі досліджувався корупційний делікт, а саме його детермінація на соціально-

психологічному та індивідуально-психологічному рівнях. За результатами було розроблено концептуальні погляди та конкретні заходи щодо подолання і профілактики корупційної поведінки. При цьому акцентувалась дослідницька увага на структурних закономірностях внутрішньоособистісних “готовностей” корупціонерів та узагальненні зовнішніх соціально-психологічних умов, за яких відбувався делікт. Безпосередньо психологічні механізми впливу до предмета дослідження не ввійшли, оскільки це було б зайвим його розширенням з огляду на детермінаційну, а не інструментальну мету дисертації.

Водночас емпірична база дослідження М. Д. Данчука [5; 6] за своїм евристичним потенціалом виходить далеко за межі успішно виконаних наукових завдань. Зокрема одночасний дослідницький зріз онтології “зовнішнього” та феноменології “внутрішнього” на тлі багаторівневої математико-статистичної обробки даних, відкриває перспективу для дослідження процесуальних, інструментальних і трансформаційних (у мотиваційному сенсі) аспектів впливу, з’ясування відповідних психологічних механізмів. Для цього потрібно, по-перше, перенести дослідницьку точку зору з уже зафіксованих “зовнішньо-внутрішніх” кореляцій у бік пошуку закономірностей трансляції спонукань від першого до другого та особливості їх трансформації в чинники мотиваційного плану. Власне йдеться про зміну предмета дослідження. Це, по-друге, вимагає визначення теоретико-методологічних засад, які б відповідали новому предмету. Таким чином, набуває актуальності питання щодо вибору конкретної теорії особистості з числа наявних у сучасній психології. У цьому зв’язку ми надаємо перевагу відповідним глибиннопсихологічним концептуалізаціям.

Водночас необхідно відмітити, що глибинна психологія, започаткована З. Фрейдом, А. Адлером і К. Юнгом, на даному історичному етапі її розвитку представлена вельми широким конгломератом теоретичних поглядів та практичних підходів до особистості і зокрема до впливу на неї. Проте на тлі різноманіття точок зору в глибинній психології щодо первинних мотиваційних чинників людини, формально-структурний погляд на особистість і формування

її поведінки загалом залишається єдиним. Так, він передбачає виокремлення свідомої та підсвідомої (безсвідомої, неусвідомленої) складових у психіці особистості, а також механізмів психологічного захисту свідомості від зовнішніх загроз та неусвідомлюваних імпульсів, що суперечать морально-ціннісним установкам і актуальним соціальним очікуванням (вимогам). Ми поділяємо точку зору, яка постулює саме захисні механізми як провідні внутрішньоособистісні фактори, що зумовлюють формування поведінки індивіда.

Ця позиція підтверджується проведенням дослідженням (див. нижче) зі з'ясування структурно-особистісних складових, що відіграють провідну роль в реагуванні респондентів на вплив. Ми дійшли висновку, що ідентифікація особливостей побудови ієрархії захисних механізмів конкретної особистості є необхідною умовою для практичного вирішення завдань щодо впливу та прогнозування його результатів. Якою б не була ціль впливу (терапевтична, корекційна, навчальна тощо), його механізм буде зумовлений переважно двома вирішальними детермінантами. По-перше, це співвіднесеність впливу із актуальною мотивацією об'єкта, на який робиться вплив. По-друге, це особливості перебігу його захисної динаміки.

Проведеним нами вивченням наукових праць провідних шкіл глибинної психології з'ясовано, що найбільшій розробки проблема механізмів психологічного захисту знайшла в системі теоретичних поглядів і практичних психотерапевтичних підходів німецько-американського психіатра Вільгельма Райха. Її основні теоретичні та методологічні положення викладені у всесвітньовідомій роботі В. Райха "Аналіз характеру" [2]. Водночас зауважимо, що наукові праці В. Райха і його послідовників носять суцільно психотерапевтичну спрямованість та природно не можуть бути безпосередньо використані в цілях наших дослідницьких пошуків. Тому нами було вжито заходів щодо відповідної верифікації та адаптації зазначених вище поглядів.

Так, з цією метою, опираючись на райхіанську теорію, нами проведено цикл індивідуальних консультацій, практичних і тренінгових занять тощо. До

рандомізованої вибірки увійшло 280 осіб віком від 19 до 56 років, 67 % чоловіків, 88 % з вищою та незакінченою вищою освітою, 21 % колишніх та діючих співробітників правоохоронних органів. По-перше, досліджувалась ефективність психологічного вивчення респондентами інших осіб, задіяних в експерименті з опорою на модифіковану нами “діагностичну техніку” розуміння поведінкових виявів індивіда за В. Райхом, зокрема особливостей динаміки захисних механізмів на основі таких психодіагностичних методів, як спостереження, бесіда, експеримент та аналіз продуктів діяльності. А саме нами підтверджена конкурентна валідність (розрахунок кореляційного зв’язку за Спірменом, $p < 0,01$) вказаної техніки шляхом порівняння результатів її застосування з даними використання стандартизованої методики “Індекс життєвого стилю”, яка призначена для діагностування ієрархії механізмів психологічного захисту. Зазначена вище “діагностична техніка” фактично містить перелік поведінкових критеріїв (систематизованих за групами ознак – мовних, паралінгвістичних, невербальних, вчинкових), які дозволяють здійснити ідентифікацію сталих механізмів психологічного захисту конкретної особи, на підставі чого визначити належність об’єкта діагностування до конкретного типу характеру (який за В. Райхом фактично є “сузір’ям” тих або інших захисних механізмів). По-друге, з’ясовувалось питання дієвості диференціально-психологічного впливу за результатами описаного вище вивчення (розрахунок статистично значущої присутності ефекту за критерієм χ^2 , $p < 0,01$) за допомогою розробленої нами “техніки впливу”, сутність якої полягає у застосуванні спеціально підібраних комунікативних прийомів, що дозволяють нівелювати дію механізмів психологічного захисту та в результаті цього здійснювати ефективний вплив на основі навіювання.

Нагадаємо, що “вплив у психології – процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок тощо в ході взаємодії з нею. Розрізняють вплив спрямований і неспрямований. Механізм першого – переконання та навіювання”. [3, с. 70]. При цьому “переконання – використовуваний у комунікації метод впливу на свідомість особистості через

звернення до її власного критичного судження. Основу методу переконання складає відбір, логічне впорядкування фактів і висновків відповідно до єдиної функціональної задачі” [3, с. 713]. У свою чергу, навіюванням є “цілеспрямований процес прямого або непрямого впливу на психічну сферу людини, орієнтований на специфічне програмування людини і на здійснення нею навіюваного змісту. Навіювання пов’язано зі зниженням усвідомленості і критичності при сприйнятті й реалізації навіюваного змісту, а також з відсутністю цілеспрямованого активного розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки у співвідношенні з минулим досвідом і даним станом суб’єкта. Змісту свідомості, що засвоєний через навіювання, у подальшому властивий нав’язливий характер; воно із труднощами піддається осмисленню і корекції...” [3, с. 75].

З наведеного визначення випливає, що на відміну від переконання, при навіюванні відбувається вплив за умови “зниження усвідомленості і критичності”, а отже актуалізується проблема факторів, що зумовлюють функціонування свідомості. До цих факторів відносяться згадувані вище механізми психологічного захисту. Отже, здійснення впливу через метод навіювання передбачає відповідну роботу з особистістю об’єкта впливу на характерологічному рівні. Таким чином, ефективність впливу залежатиме від ефективності навіювання. При цьому зауважимо, що ефективність навіювання серед іншого визначається “способом конструювання повідомлення – рівень аргументованості, характер поєднання логічних і емоційних компонентів, підкріплення іншими впливами” [3, с. 76].

Повертаючись до емпіричної бази згадуваного вище дослідження М. Д. Данчука під новим теоретико-методологічним кутом зору, ми знаходимо, по-перше, підтвердження наших висновків, а по-друге, отримуємо підстави для більш глибокого розуміння функціонування психологічного механізму впливу в особливих умовах. Зокрема показовими у зазначеному сенсі є виявлені “такі статистично значимі кореляційні зв’язки: “Домінантність” – “хабарник” ($p < 0,01$) та “лобіст” ($p < 0,01$); “Пармія” – “хабарник” ($p < 0,05$) та “ситуативний” ($p < 0,05$); “Харрія” – “бізнесмен” ($p < 0,05$); “Алаксія” –

“бандит” ($\rho < 0,01$); “Праксернія” – “розкрадач” ($\rho < 0,01$)” [4, с. 10]. Тут ідеться про кореляції між типами корупційних деліктів і психометричними показниками корупціонерів за шкалами 16-факторного особистісного опитувальника Кеттелла.

Як приклад проаналізуємо психологічний механізм “ситуативного” корупційного делікту, який пов’язаний із особистісним фактором “пармія” (соціальна сміливість, дух підприємництва, авантюризм, схильність до ризику, імпульсивність, артистизм, безтурботність, розгальмованість, емоційність тощо). Наведені характеристики є тотожними істеричному (демонстративному) характеру за В. Райхом, який у структурно-динамічному відношенні представлений провідним механізмом психологічного захисту – тілесно-рухове відреагування. Відповідно до наших спостережень вплив шляхом навіювання щодо представників зазначеного характеру повинен здійснюватись через створення умов, які б провокували захисну розрядку відповідно до провідного механізму психологічного захисту. Цей висновок підтверджується незалежними результатами дослідження М. Д. Данчука, оскільки корупціонер-істерики реалізують делікт за ситуативним сценарієм, який за психологічними характеристиками є найбільш релевантним саме вказаному типу характерологічної організації особистості. Ситуативне реагування, в основі якого знаходиться така фундаментальна для істеричного характеру риса, як імпульсивність, вказує на те, що корупційно-провокуючий вплив відбувався на тлі неусвідомлюваної захисної динаміки, тобто мова йде про спрацьовування механізму навіювання, а не, наприклад, переконання. Необхідно підкреслити, що в інших випадках корупційного делікту спостерігався аналогічний зв’язок між особливостями характерології досліджуваних (яка, як зазначалось, представлена відповідними особливостями захисної психодинаміки) та впливом провокуючих факторів за, так би мовити, сценарієм навіювання.

Таким чином, згідно із результатами проведеного аналізу диференціально-психологічних чинників, які зумовлюють дієвість впливу за особливих умов, є характерологічні особливості об’єктів впливу, які представлені сталими механізмами

психологічного захисту. При цьому, по-перше, реалізація дієвого впливу з огляду на особливості захисної психодинаміки відбувається шляхом навіювання. По-друге, ефективність навіювання залежатиме від такого способу конструювання повідомлення (рівня аргументованості, характеру поєднання логічних і емоційних компонентів, підкріплення іншими впливами тощо), який є релевантним провідному механізму психологічного захисту характерологічної структури особистості об'єкта впливу. Оскільки характер представлений кількома ієрархізованими механізмами психологічного захисту, то як доцільний напрямок подальших досліджень виникає потреба у з'ясуванні місця і ролі допоміжних захисних механізмів у процесі побудови архітектури дієвого впливу на основі навіювання.

Список використаної літератури

1. Данчук, М. Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців : дис. ... канд. психол. наук / М. Д. Данчук. – Хмельницький, 2007. – 446 с.
2. Райх, В. Анализ характера ; пер. с англ. Е. Поле. – М. : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 528 с.
3. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
4. Данчук, М. Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / М. Д. Данчук [Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького]. – Хмельницький, 2007. – 20 с.
5. Данчук, М. Д. Щодо диференціально-психологічного дослідження закономірностей корупційного делікту правоохоронців та психологічні особливості його подолання / М. Д. Данчук, Є. М. Потапчук, В. А. Шимко // Збірник наукових праць № 39. Частина II. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2007. – С. 196–199.
6. Данчук, М. Д. Індивідуально-психологічні риси правоохоронців-корупціонерів / М. Д. Данчук, В. А. Шимко // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – Львів, 2008. – Вип. 1. – С. 153–165.